

RELIGIÖS EXTREMISM OCH URSKULDANDETS RETORIK

64

Några kommentarer med anledning av attentatsförsöket i Stockholm, december 2010

Philip Halldén (Fil.dr. i islamologi) är forskare vid Kungl. Vitterhetsakademien med ekonomiskt stöd från Knut och Alice Wallenbergs Stiftelse, och verksam vid Lunds universitet (CTR).

INLEDNING

När jag skriver dessa rader är attentatsförsöket i centrala Stockholm den 11 december 2010 ännu i färskt minne. De senaste dagarna har annars motsättningar mellan kristna och muslimer flammats upp i Egypten, mot bakgrund av ett mer dödsbringande attentat mot den koptiska kyrkans nyårsmässa i Alexandria den 31 december. Däremellan har ett antal individer arresterats i bl.a. Danmark, Storbritannien och Marocko, misstänkta för att ha planerat mer eller mindre spektakulära terrorattentat. Samtidigt fortsätter konflikterna i Irak, Afghanistan och Pakistan. För ett par dagar sedan mördades en guvernör i Pakistan, Salman Taseer, sannolikt på grund av att han gjort sig ett namn som motståndare till landets kontroversiella hädel-selag.

En ständigt återkommande fråga är vad som driver en människa att begå ett illdåd som det i Stockholm och huruvida det har med religiös övertygelse att göra. Har det något stöd i religionen eller är sådana handlingar tvärtom oförenliga med islam? Det senare är ett påstående som ofta framförs av företrädare för mer moderata riktningar inom islam än den som Taymour Abd al-Wahhab al-Abdali, gärningsmannen i Stockholm, anslöt sig till – den militanta salafismen. Anhängarna av denna ideologi gör å sin sida anspråk på att representera islam i dess mest ursprungliga och ofördärvade form; de menar sig följa ”de fromma förfäderna” (*al-salaf al-salih*) och deras religiösa praxis. Det är viktigt att förstå att detta utgör ett *anspråk* snarare än en empirisk beskrivning av hur det faktiskt ligger till. De flesta troende muslimer menar sig

Istället för att sopa sådana besvärligheter under mattan vore det kanske mer effektivt – om man nu vill motverka extremism – att öppet fundera över om inte ett sådant yttrande faktiskt kan ha framförts av profeten Muhammad i något svagt ögonblick. Inte för att ge extremisterna rätt, utan för att bemöta dem på ett mer avdramatiserat sätt.

naturligtvis följa Muhammad i sin religiösa praxis, men få sympatiserar med den militanta salafismen.

I någon mening får man anta att driften att utföra ett illdåd egentligen föregår sin motivering, även då det är sällsynt att sådana här dåd begås utan att skäl och motiv framförs. Taymour Abd al-Wahhab meddelade *sina* motiv i en digital ljudinspelning. Dådet är alltså en form av kommunikation. Men frågan är vilken tilltro man ska sätta till gärningsmannens egen diagnos, de angivna skälen, hänvisningen till oförrätter och missförhållanden. Dådet

som sådant bär annars likheter med skolmassakrer som den i Finland i november 2007 och de som vid tidigare tillfällen genomförts i USA. Förövarnas motiv har varit mycket olika. Det gemensamma består i det faktiska genomförandet av handlingen och det ”copy-cat”-syndrom som tycks spela en roll i sådana här fall. Ivern att visa att man menar allvar och en längtan efter att bli inskriven i en utvald gemenskap av föregångare och potentiella efterföljare förfaller vara en grundläggande gemensam drivkraft. Livet är torftigt i jämförelse med utsikten att bli besjungen efter döden, så att säga. Det finns mängder av material på nätet

för den som vill låta sig ”inskolas” i denna extrema värld och känner sig kallad att agera på egen hand. Det kräver inte nödvändigtvis personliga kontakter i traditionell mening eller en order från någon ledare. Internet spelar en betydande roll i dessa sammanhang.

Det finns för övrigt paralleller mellan attentatsförsöket i Stockholm och den centrala händelsen i romanen *The Secret Agent* (*Anarkisten* i svensk övers.) av den polsk-brittiske författaren Joseph Conrad (1857-1924). I likhet med Taymour lyckades attentatsmannen i Conrads roman, ynglingen Stevie, inte med mer än att spränga sig själv i luften. Det kan finnas anledning att ur bokhyllan på nytt plocka fram denna hundra år gamla roman. Den utspelar sig förvisso i en annan tid och förövarna, eller rättare sagt anstiftarna, agerar utifrån helt andra ideologiska förtecken. Dessutom är det ju ”bara” en roman. Likväl finns det kusliga paralleller och mycket att dra lärdom av. I Conrads roman grämer sig säkerhetspolisen över att man inte kunnat förutse attentatet. Gärningsmannens namn stod inte på listan över de anarkister som var under bevakning. Problemet är alltså att det utförts av en amatör som inte identifierats i förväg.

Sett mot denna bakgrund talar mycket för antagandet att våldsdådet i Stockholm egentligen inte har mycket med just islam att göra. Mycket likartade dåd har utförts med helt andra ideologiska förtecken, såväl i verkligheten som i den fiktiva romanens värld. Mycket riktigt tar också många muslimer, majoriteten, avstånd från extremistiskt våld i religionens namn. Inte ens alla islamister (fundamentalister) är militanta. Många islamistiska rörelser engagerar sig i huvudsak politiskt och socialt och tar avstånd från våld som metod.

MODERATA RESPEKTIVE MILITANTA FORMER AV ISLAM, OCH FRÅGAN OM AUTENTICITET

Muslimska företrädare som vill hålla sig väl med omgivningen och som känner sorg och oro över att religionen misskrediteras genom extremistiskt våld, brukar hävda att detta inte är uttryck för ”sann” islam. En person som Taymour Abd al-Wahhab al-Abdali beskrivs då som okunnig, felinformerad och förledd. De militanta å sin sida menar förstås tvärtom att det är alla andra muslimer som är okunniga eller förledda.

Den militanta salafismen kännetecknas av ett strängt krav på aktivism och autenticitet. Som ideologi betraktad innefattar den en stark kritik mot andra, mer kompromissvänliga eller demokratiskt orienterade riktningar och attityder inom islam. Det är i denna konsekventa och omutliga hållning som mycket av dess attraktion består. Företrädarna ”snackar” inte bara. De är beredda att offra sig och genomföra spektakulära dåd. Inte minst yngre människor har en tendens att imponeras av sådant. Hyckleri och förljugenhet däremot är något som unga människor i allmänhet, oberoende av religiös tillhörighet och kulturell bakgrund, brukar ha svårt att fördrå och acceptera.

Försöken att komma till rätta med extremismen genom att upplysa om ”missuppfattningar om islam” löper eventuellt risk att bekräfta just en föreställning om det utbredda hyckleriet. Det här utgör ett dilemma. Om man vill hävda att islam egentligen är en fredens och moderationens religion, samtidigt som man i predikstolen framhärdar i att Guds uppenbarade lag står över mänskliga lagar och påfund, och att profeten Muhammad och de första kaliferna är föredömliga i alla tänkbara avseenden, kommer man oundvikligen att bli utmanad av dem som är mera ”hardcore” och kräver en mer konsekvent attityd.

Den militanta salafi-retoriken ger ofta uttryck åt indignation, besvikelse och förakt för etablerade muslimska auktoriteter som istället för att frukta Gud underordnar sig världsliga makthavare och kompromissar med ”vantrogna” (*kuffar*). Kritiken drabbar såväl imamer i Europa som inte vill riskera något i sin minoritetssituation, som officiella företrädare för religionen i muslimska länder, till exempel Saudiarabien, som drar sig för att utmana makthavare och inte vill förlora sina poster. Taymour Abd al-Wahhab tog helt sannolikt intryck av denna jargong genom sin konsumtion av jihad-propaganda på nätet. Det framgår inte

minst av en passage i det inspelade meddelande som han skickade innan attentatsförsöket: ”Och till alla muslimer i Sverige säger jag: sluta fjäska och förnedra er själva för ett förnedrande liv långt från islam. Hjälp era bröder och systrar och frukta ingen och inget, bara Gud som ni dyrkar”. Det här framstår som ett klichéartat hopkok, ett ”mash-up”, av kommuniker som förekommit på jihadistiska webbsajter under den senaste tioårsperioden.

ATT BEMÖTA EXTREMISM MED ”SANN” RELIGION?

Att ge svar på frågan vad ”sann” islam är, innebär alltid ett anspråk. Svaret beror på vem man frågar – en taliban eller en muslimsk feminist till exempel. Ur vetenskaplig synpunkt är det omöjligt att *belägga* vem som har rätt och att skilja det rätta bruket från missbruket. Koranen kan åberopas för att legitimera våld och övergrepp likaväl som fred och konfliktlösning. Detsamma gäller för bibelböckerna inom judendomen och kristendomen. Det bör sägas att det *är* fullt möjligt att finna koranställen och hadither till stöd för militans om det är det man är ute efter. Jihadister dröjer naturligtvis gärna vid passager som kan tyckas legitimera deras speciella världsbild, och deras tolkning tillhör knappast någon av de mer innovativa i förhållande till traditionen. Militanta tolkningar må vara beklagansvärda och obekväma, men det är inte skäl nog att betrakta dem som vantolkningar och missbruk av religionen. Att hävda att religiöst motiverat våld alltid är en fråga om missbruk vilar på premissen att religion per definition är något gott.

Det finns jihadistiska rättslärda och teologer som är väl skolade i sin tradition och förstår att argumentera för sin sak med väl valda citat och resonemang. Det gäller exempelvis den ofta anförda traditionen (*hadithen*) enligt vilken profeten Muhammad ska ha talat om krigföring i bokstavlig mening som ”det lilla jihad” och antytt dess obetydlighet i jämförelse med individens inre, personliga eller andliga ansträngning (”det större jihad”). Denna hadith är dock omstridd. I bästa fall betraktas den som ”svag” (*da’if*) och det finns många andra hadither såväl som koranställen som kan anföras av jihadistiska ideologer som motargument.

Att hävda att religiöst motiverat våld alltid är en fråga om missbruk vilar på premissen att religion per definition är något gott.

I alla religiösa traditioner finns det saker som det kan vara besvärligt för en modern människa att förhålla sig till. Det kan gälla den kristna kyrkans roll i häxprocessernas Europa eller vissa yttranden som tillskrivs profeten Muhammad, exempelvis beskrivningen av judar och kristna i termer av ”apor och svin” (ett av jihadisternas favoritställen i *hadith*-litteraturen). Istället för att sopa sådana besvärligheter under mattan vore det kanske mer effektivt – om man nu vill motverka extremism – att öppet fundera över om inte ett sådant yttrande faktiskt *kan* ha framförts av profeten Muhammad i något svagt ögonblick. Inte för att ge extremisterna rätt, utan för att bemöta dem på ett mer avdramatiserat sätt. Så länge allting som profeten Muhammad och de första kaliferna sagt och gjort måste hållas för exemplariskt tvingas man istället ägna sig åt apologetiska akrobatkonster som riskerar att motverka syftet. I värsta fall urartar den apologetiska retoriken i konspirationsteorier som går ut på att det skulle vara ”islams fiender” som egentligen står bakom den militanta extremismen i syfte att skapa splittring och förgöra islam. Den typen av resonemang bekräftar bara jihadisternas världsbild. Det är ungefär som när antisemiter hävdar att Förintelsen aldrig ägde rum och att man därför – på grund av att man blivit orättvist beskylld för detta – bör genomföra den nu.

Den apologetiska retoriken ”räddar” knappast den som redan sympatiserar med en mer konsekvent och kompromisslös attityd. Detta bör åtminstone kunna uppställas som en arbetshypotes. Muhammad och de första kaliferna levde och verkade i en tid präglad av konflikter. Läser man den traditionella biografiska

litteraturen blir det visserligen tydligt att Muhammad försökte göra det bästa av förutsättningarna i sin miljö, att hans uppsåt generellt var gott. Likväl finns det episoder som är problematiska och besvärliga. Allt annat vore märkligt. Det bör kunna diskuteras huruvida yttranden och ageranden som tillskrivs gestalter i 600-talets Arabien i alla lägen kan betraktas som föredömliga i ett modernt samhälle. Min hypotes är att en större öppenhet inför denna fråga skulle kunna vara ett sätt (bland andra) att bemöta extremismen. Att våga tänka denna tanke bör åtminstone inte vara tabu.

SAMFÖRSTÅND ÖVER RELIGIONSGRÄNSERNA OCH FRÅGAN OM TOLERANS

Mot bakgrund av de attacker som i december 2010 riktats mot kristna i Irak och Egypten (den koptiska kyrkans nyårsmässa i Alexandria) har påven Benedictus XVI nyligen annonserat ett ”religiöst toppmöte”. Enligt planerna ska mötet hållas i Assisi i oktober 2011 och syftet är att främja världsfred och religiös tolerans. Det verkar behjärtansvärt, men frågan är i vilken utsträckning den här typen av religionsdialog kan bidra till en lösning på problemen.

Nu finns det förstås gemensamma intressen och ett utrymme för samförstånd mellan religiösa dignitärer, oberoende av vilken religion de tillhör. Det gäller exempelvis kampen mot gudlösa kulturuttryck. Ungefär samtidigt som konstnären Lars Vilks i maj 2010 attackerades av en mobb, i samband med en föreläsning vid Uppsala universitet, rasade företrädare för den koptiska kyrkan på nytt mot den egyptiske romanförfattaren Dr. Youssef Ziedan. Debatten har kommit och gått alltsedan Ziedans roman *Azazil* år 2009 tilldelades det prestigefyllda IPAF-priset (The International Prize for Arabic Fiction, en sorts motsvarighet i Arabvärlden till det brittiska Booker-priset). Youssef Ziedan, som själv är muslim, och för övrigt föreståndare för manuskriptavdelningen vid Bibliotheca Alexandrina, har vid olika tillfällen beskyllts av koptiska präster för att ha smädat kyrkan genom sin framställning av kyrkofadern Kyrillos, ökad för att (eventuellt) ha bidragit till uppvigling av den kristna folkmobb som mördade nyplatonisten och matematikern Hypatia år 415. Kritikerna menar att priskommittén borde ha övervägt det faktum att den koptiska kyrkan tidigare ställt upp för islam genom att fördöma Muhammad-karikatyerna. Åtminstone en av de koptiska biskoparna lär för övrigt ha jämfört Youssef Ziedans *Azazil* med Salman Rushdies *Satansverserna* i en artikel som publicerades på webbsidan *Voice of the Copts*. Av detta får man dra slutsatsen att muslimer och kristna egentligen borde göra gemensam sak mot diktare som, till synes, inte tar religion på allvar.

Frågan kvarstår i vilken grad den sortens samförstånd över religionsgränserna kan bidra till att motverka extremism och intolerans. Premisserna såväl som konsekvenserna är desamma: så länge allting som har med religionsgrundare och kyrkofäder att göra till varje pris måste idealiseras, kommer det att bekräfta dem som kräver en mer konsekvent hållning och hårdare tag mot dem som vågar utmana religiösa tabun. I förlängningen kan den militanta extremismen tolkas som en protest mot dem som i grunden delar uppfattningen att sådana tabun inte får överskridas men som samtidigt, av olika skäl, själva avstår från att ta till våld och skyller extremismen på religionens fiender.

ATT LÄSA MER OM ISLAMISM OCH RETORIK:

Conrad, Joseph. *Anarkisten*. Stockholm: Tidens förlag, 1984.

Egypt's Coptic Church Accuses Arab Fiction Prize Winner Zeidan,

(http://voiceofthecopty.org/en/news/egypt_s_coptic_church_accuses_arab_fiction_prize_winner_zeidan.html)

För en bra framställning av mångfalden av olika riktningar och attityder inom islam idag, se:

Fazlhashemi, Mohammad. *Vems islam: de konstrastrika muslimerna*. Stockholm: Norstedts, 2008.

För mer detaljerade beskrivningar av hur jihadister resonerar hänvisar jag till:

Halldén, Philip. *Jihad-orienterad salafism på internet*. Uppsala: Swedish Science Press, 2007.

Halldén, Philip. ”Jihad-salafitisk koranutläggning och tillämpning: Några exempel”, under utg.

Halldén, Philip. ”Anti-shi‘itisk retorik i Abu Mus‘ab al-Zarqawis ’samlade verk’: En fallstudie i sektaristisk polarisering och historiebruk”. Under utg. (Antologin *Religion och politik*, Studentlitteratur, 2011)

För en bra översikt av olika typer av islamism, se:

Hjärpe, Jan. *Islamism: Politisk-religiösa rörelser i den muslimska världen*. Malmö: Gleerups, 2010.

Av intresse i sammanhanget är även Jan Hjärpes artikel ”Självordsbombare”, publicerad i ett tidigare nummer av tidskriften RIT (Nr 4, december 2002).